

УДК 140.8+330.366+378.1(100+477)

DOI 10.31392/NPU-VOV.202.3(78).03

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВИКЛИК-ВІДПОВІДЬ

Михайло КІТ

аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова

© Кіт М., 2020

Ключові слова: людина, освіта, соціокультурна динаміка, глобальна цивілізація, трансформація освіти.

Соціокультурна динаміка, характерна для сучасної глобально-інформаційної цивілізації, ставить перед людиною нові виклики. На багато з них неможливо відповісти без потужного особистісно-освітнього базису. Освіта постає як головний елемент підготовки людини в новій соціокультурній та цивілізаційно-інформаційній реальності. Задля виконання цієї функції освіта потребує модернізації як за змістом, так і за основними технологіями.

Постановка проблеми. Перша третина ХХІ ст. характеризується низкою економічних, політичних та соціокультурних змін, сукупність яких формує новий, ще не до кінця розгаданий виклик системі підготовки людини до життя засобами освіти. Мова йде про завершення освіти індустріального суспільства й початок освіти суспільства інформаційного, про необхідність становлення та розвитку нової філософії освіти, параметри якої проглядаються як відповідь на виклики нового повороту світової соціокультурної динаміки, а також глобальних змін, що характеризують внутрішні процеси новостворених постсоціалістичних держав. Виклики до освіти України формують, з одного боку, такі світові процеси, як глобалізація, інформаційна революція, демократизація та соціальна турбулентність, з іншого – становлення ринкових відносин, формування політичної системи пострадянського штибу, входження в систему міжнародних зносин тощо.

Аналіз розробленості проблеми. Контури розвитку освіти, що формується в наші дні, досліджені ще не достатньо повно. Річ у тому, що сучасні тенденції трансформації будь-якого соціального явища змінюються з надзвичайно динамічною та непе-

редбачуваною темпоральністю. Це викликає необхідність постійної концептуальної рефлексії щодо базових світоглядно-філософських та аксіологічних параметрів аналізу таких явищ. В освітологічній, філософсько-освітній літературі українських дослідників є суттєвий доробок. Зокрема, важливо зазначити праці таких учених і філософів, як В. Андрущенко, В. Береза, О. Висоцька, В. Горлинський, Т. Десятов, В. Кремень, В. Огнев'юк, Л. Маргуліна, В. Маслов, Я. Мельник, М. Михальченко, В. Молодиченко, Т. Сігіда, О. Співаковський, О. Якимчук та ін. Одночасно нові глобально-цивілізаційні обставини створюють актуальне підґрунтя для подальшого вивчення проблематики трансформації освіти в межах нової соціокультурної динаміки.

Мета дослідження полягає в концептуально-теоретичному аналізі загальних характеристик соціокультурної динаміки ХХІ ст. як основного чинника формування нової системи підготовки людини до життя засобами освіти.

Основна частина. Кардинальні зміни світового порядку, нові тенденції в економіці, культурі, політико-правових відносинах потребують перегляду парадигмальних підвалин освіти у ХХІ ст. Вирішення цієї проблеми є надактуальним завданням, оскільки система освіти забезпечує формування громадянських, професійних, моральних та інших якостей, що сприяють становленню особистості як члена певної соціальної спільноти. У цьому сенсі зауважимо, що прискорена соціокультурна динаміка ХХІ ст. фактично детермінує характер освітніх процесів.

Сучасні дослідники культурних та соціальних процесів роблять акцент на кризі освіти у світовому масштабі, яка своєю чергою пов'язана із загальною кризою культури. Перед людством узагалі та окремими індивідами постають нові завдання, пов'язані з новим типом цивілізації, стрімким прогресом, глобалізаційними тенденціями. Своєрідне антропологічне зрушен-

ня в новій парадигмі освіти визначається самим духом нашої доби [1, с. 29].

Розмірковуючи про особливості сучасної соціокультурної динаміки, як підґрунтя формування нової системи освіти, фахівці наголошують її своєрідний характер. Зокрема, аналіз наукової літератури та базових тенденцій сьогодення засвідчив, що сучасні уявлення про соціокультурну динаміку значно відрізняються від уявлень, що були характерними для попередніх століть.

Загалом, дослідження попередників доводять, що «соціокультурна зміна» є багатовимірним і багатоаспектним процесом, що формує багатопредметність дослідження соціальної динаміки. Ретроспективні соціокультурні зміни ґрунтувалися здебільшого на лінійних (часових і просторових) тенденціях розвитку. Зайняті пошуками лінійних тенденцій, соціологія і всі суспільні науки ХІХ ст. приділяли мало уваги цим межах соціокультурної зміни, що повторюються. За невеликим винятком (Гегель, Тард, Феррара, Данилевський і деякі інші), суспільствознавці та соціологи минулого століття нехтували багатою традицією китайських та індійських мислителів, традицією Платона, вищезгаданих Арістотеля і Полібія, Ібн Хальдуна і Дж. Віко, що зосередили свої дослідження соціальної динаміки на циклах, що повторюються, ритмах, осциляціях, періодичностях, а не на вічних лінійних тенденціях. ХХ ст. підбило підсумки роботи цих мислителів та енергійно їх продовжило [2, с. 372–376].

У ХХІ ст. соціокультурні зміни значно пришвидшилися, стали багатовекторними і є поєднанням універсальних та локально-цивілізаційних процесів. Варто зауважити, що на сучасному етапі розвитку людства глобалізація торкається глибини, «ядра» культури, її ціннісно-нормативних основ, коли національна культура послаблює виконання своєї «антиентропійної» функції, не знаходячи адекватних форм перспективної взаємодії в глобалізаційному цивілізаційному процесі. Зростає агресія західних матеріальних, соціальних та духовних

цінностей, норм, стандартів способу життя, масової культури, що виявляються під гаслом «входження до світової цивілізації». За таких обставин різко загострюється проблема збереження культурної ідентичності в процесі зіткнення традиційних і нових цінностей, коли, з одного боку, держави-нації спираються на культурні універсалії, з іншого – стимулюються екстремістські прояви (релігійний фундаменталізм, шовінізм, тероризм). Відповідно, позитивна глобалізація як прагнення людства до досягнення цивілізаційного синтезу за умови збереження різних національних соціумів не може бути реалізована без зміни загальної парадигми розвитку людства, без якісного оновлення системи соціокультурних цінностей [3, с. 158–159].

Вочевидь, найважливішою соціокультурною характеристикою XXI ст. має бути усвідомлення кожної окремої людини як найвищої цінності. Тісний взаємозв'язок цінностей і процесу формування ціннісних орієнтацій з освітніми практиками є однією з найважливіших базових констант взаємозумовлення освіти та духовних цінностей. Як доводить В. Молодиченко, освіта є найважливішим інституційним каналом відтворення духовних цінностей, тому явні та приховані цільові настанови освітньої системи визначають ступінь поширення духовних цінностей у соціумі, чим впливають на його ціннісну інтегрованість і культурну гомогенність [4, с. 90].

Із погляду експертів, на характер та перебіг сучасної соціокультурної динаміки, як основи для переформатування освіти, чинять вплив низка взаємопов'язаних тенденцій. На думку З. Відоевича, для сучасного світу характерні не тільки тенденції глобалізації, регіоналізації та фрагментації. Він вважає, що треба враховувати і необхідність прогнозування, щоб передбачити абсолютно інші явища у світі: масштабні планетарні економічні й політичні потрясіння, війни, антагонізми і розмежування в небувалих раніше проявах. Стрибки в розвитку технологій можуть породити

такі форми організації господарства і суспільства передових країн, за яких конфлікт (і єдність) глобалізації, регіоналізації та фрагментації стане безпредметним. У цьому випадку надрозвинені країни ізолюються від решти світу, щоб досягти безпеки і зберегти своє благополуччя [5, с. 28].

Намагаючись виокремити та пояснити основні тенденції соціокультурних змін у XXI ст., науковці послуговуються кількома базовими теоретичними моделями, що своєю чергою дозволяє побачити можливі напрями оновлення освітньої системи.

Так, у класичному варіанті циклічної концепції соціокультурної трансформації відбуваються по замкненому колу: витки розвитку повторюються у часі, а початкова і кінцева точки циклу збігаються. Така модель дає змогу, зокрема, з достатнім ступенем вірогідності описати траєкторію і ритми культурного розвитку традиційного суспільства, в якому протягом історії залишається сильним конвенціональний компонент соціокультурної регуляції і зберігається парадигмальна орієнтація на природні цикли. Для аналізу динамічної соціокультурної системи індустріального й інформаційного суспільств, спрямованих на активне перетворення природного та соціокультурного середовища, доцільно використовувати інший варіант – незамкнену циклічну модель (за спіральним циклом), коли траєкторія еволюційних циклів має форму спіралі, а в початковій і кінцевій точках витка система проходить подібні, однак не тотожні попереднім циклам стани. Інша модель конституює хвильовий характер змін соціокультурних систем. Якщо лінійно-поступальна і циклічна моделі соціокультурних трансформацій достатньою мірою описані в науковій літературі, то підхід, що враховує хвильовий характер розвитку соціокультурних систем, ще не сформувався у цілісну концепцію [6, с. 12].

У цьому контексті Г. Герасимович стверджує, що сучасний методологічний плюралізм і міждисциплінарна інтеграція вимагає визнання як значущості лінійних

змін у соціокультурній динаміці, так і циклічних, маятникових і хвильових процесів, можливості поступового руху і культурних вибухів. Усі зазначені підходи є однаково ймовірними і взаємодоповнювальними, які лише в їх діалектичній взаємодії розкривають сутність процесів динаміки культури. До сьогодні найочевиднішою і прийнятнішою для сучасного світу є концепція циклічного розвитку культури, яка представляє культурну картину світу, де особливе значення надається кризовим переходам при збереженні цілісності. Тут культура розглядається як замкнута, самодостатня система. Криза є фазою в циклічному процесі, яка, радикально руйнуючи фундаментальні цінності, знов створює умови для переходу системи на вищий рівень розвитку. Циклічна модель культури порівнює себе з минулим, використовуючи категорію часу як кваліфікаційну характеристику, що охоплює всі параметри буття культури. Майбутнє в такій моделі справді не має значення. Адже рух по циклу завжди пов'язаний з певним регресом, втратою, а майбутнє тут – завжди катастрофа, без якої неможливо «повернутися» в золоте століття [7, с. 115].

Також процеси соціокультурної динаміки можна описати різними видами траєкторій росту і спадання: лінійною, експоненціальною, логарифмічною тощо. Зрозуміло, що більшість реальних соціокультурних процесів не можуть зростати до нескінченності. Необхідно враховувати обмеженість ресурсів, що призводить до поступового зниження темпу росту та повної зупинки [8, с. 271].

Варто зауважити, що низка нових соціокультурних феноменів у ХХІ ст. потребують свого подальшого наукового осмислення та з'ясування їх впливу на освітні процеси.

Скажімо, розмірковуючи про особливості соціокультурної динаміки в Україні, фахівці роблять висновки про те, що нова структура узагальнених уявлень індивідів і соціальних груп про добро і зло, про схвалені й засуджені норми поведінки на-

буває властивостей тяжіння до нового стану соціокультурного простору, який відповідає партикулярним потребам повсякденної життєдіяльності. Формується легітимована культурою нова шкала цінностей, статусів, ролей, мережі взаємної довіри людей один до одного, індивідних і колективних лояльностей. Адаптація, легітимація нових цінностей і норм, саморегулювання і самоорганізація, творення нових традицій і формування нових світоглядних орієнтирів стають основними параметрами розвитку соціокультурного простору українського суспільства початку ХХІ ст. Розвиток сучасного українського суспільства спрямовується як у напрямі ренесансу національної культури, так і в напрямі входження до європейської спільноти. Орієнтація на демократичні моделі суспільного устрою призводить водночас як до запозичення надбань (стандартів у правовій сфері, правил гри на ринковому полі тощо), так і проблем (орієнтація на індивідуалізм, з його радикальними формами прояву – відособленості, відчуженості, суттєва диференціація певної культури на несхожі субкультури ускладнює взаєморозуміння представників різних соціальних груп тощо) [9, с. 176–177].

У наш час ми спостерігаємо, як поступово переформатовується освітня система України під впливом демократизації, інформатизації, національно-культурного відродження, євроінтеграційних процесів та цінностей. Загалом найважливішими чинниками, що впливають на динаміку культурних традицій в Україні, є: 1) державотворчі та духовні процеси в різноманітних своїх формах; 2) процеси модернізації, пов'язані з переходом від аграрного до індустріального виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, новітньої техніки і технологій; 3) складні політичні процеси: втрата на достатньо тривалий період української державності та незалежності, боротьба за їх відновлення та демократичне утвердження. За останню чверть століття зроблено чимало для

відродження історичних традицій українського державотворення, українського козацтва як носія демократичного й патріотичного духу. Абсолютно нових масштабів і цікавих інноваційних форм набула традиція вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Історичний досвід свідчить, що радикальні соціально-культурні зміни відбуваються в момент крутих переломів у житті етносу, нації, країни. Суттєво змінився, наприклад, святковий календар нашого суспільства. Офіційно включеними до нього тепер є Різдво, Воскресіння Христове, Трійця, натомість вилучені річниця жовтневої революції 1917 року, день радянської армії та ін.; 4) вплив звичаїв і традицій інших народів унаслідок руйнування так званої «залізної завіси» та входження українського суспільства в глобальну систему інформаційних і культурних комунікацій. Культурологічного осмислення потребує, наприклад, проникнення у вітчизняний соціокультурний простір цілої низки свят, які не є притаманними нашій культурі – Halloween, День святого Валентина або Новий рік за східним календарем [10, с. 14–15].

Нині в Україні організація і проведення навчальної та виховної роботи ускладнюються соціокультурною кризою. Освіта відірвана від системи моральних цінностей та культурних орієнтирів. Має бути більш чітко стратегічно визначена аксіологічна спрямованість навчально-виховного процесу й одночасно враховуватися як реалії сьогодення, так і перспективи. Саме враховуючи ці чинники в межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватися в процесі навчання, необхідно визначити пріоритетні цінності. Такими для України історично були й залишаються: цінності гуманізму, людської гідності, патріотизму, демократизму, соціальної ініціативи та відповідальності, національної самосвідомості з її центром – національною ідеєю. Не рівень освіти, а саме її характер, спрямованість є актуальними з позиції вирішення сучасних проблем розвитку культури, духовності особистості в суспільстві [11, с. 439].

Характеризуючи соціокультурну динаміку сучасності, О. Стасевська констатує, що людський світ XXI ст. живе ілюзіями кардинальної заміни вікових цінностей новими. Утім, історичний досвід демонструє перманентний тривалий процес відмови від традиційних цінностей і повернення до них як творення нових. Проголошений плюралізм цінностей не компенсує дефіцит більш-менш стійкої системи взаємостосунків, які б сприяли зростанню духовного потенціалу людей. Тому знову стають актуальними «абсолютні» та фундаментальні цінності – добро, істина, краса, родина, робота, добробут, благополуччя дітей тощо, незважаючи на їх амбівалентний характер. На рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості вони виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними. Система цінностей культури постсучасності характеризується такими ознаками: 1) відбувається трансформація статусу традиційних цінностей: послаблюються колективістські начала; працелюбність підмінюється креативністю; космополітизм доповнюється місцевим патріотизмом; громадський патріотизм замінюється національним; 2) змінюється змістовне наповнення окремих цінностей: свобода як автономія особистості перетворюється на свободу вибору самих моральних цінностей; автономна особистість з усталеними моральними переконаннями замінюється індивідом із гнучкою моральністю; змінюються пріоритети в системі цінностей на користь споживачького, утилітарного; 3) у контексті культури постсучасності провідне місце посідає толерантність як єднальний фактор моральності [12, с. 115–116].

Загалом, на переконання науковців, соціокультурна динаміка XXI ст. призвела до появи принципово нових рис, що відрізняють сучасну культуру від усіх відомих попередніх зразків культури: а) принципово нова швидкість передачі інформації і принципово нові обсяги аудиторії, які охоплюються інформа-

ційним потоком; б) культура втрачає ознаки елітарності і стає масовою, у ній провідні позиції займають динамічні аудіовізуальні: кінематограф, музика і пісня; або масові видовища – спортивні, ігрові та ін.; в) тексти та інша інформація спрощуються, стають усе більш доступними, освіта стає все більш поверховою; г) змінюється сама основа матеріальної культури – найбільш затребуваними природними ресурсами стали енергоносії; д) докорінно змінюється структура інтелектуального товару, найбільший попит мають інформація і спеціальні послуги – реклама, розваги, послуги зв'язку (інтернет); е) відбувається перетікання інтелектуалів до комерційних сфер, особливо в мас-медіа, рекламу, спеціальні сфери послуг; є) культура (зокрема й освіта і наука) створила можливість знищити всю структуру світової цивілізації миттєво [13, с. 39].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кочубей Н. В.** Нелінійне мислення в освіті // Філософські абрисы сучасної освіти: монографія / авт. кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; за заг. ред. І. Предборської. Суми: Університетська книга, 2006. С. 29 – 41.
2. **Сорокин П. А.** Соціокультурна динаміка і еволюціонізм // Сорокин П. А. Американская социологическая мысль. М.: Международный университет Бизнеса и Управления, 1996. 554 с.
3. **Веремієнко Т.** Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій // Міжнародна економічна політика. 2008. Вип. 1–2. С. 152–166.
4. **Молодиченко В. В.** Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: (філософський аналіз). Київ: Знання України, 2010. 383 с.
5. **Видоевич З.** Глобалізація, хаотизація і конфлікти в сучасному світі // Социс. 2005. № 4. С. 25–32.
6. **Герчанівська П. Е.** Моделі розвитку сучасних соціокультурних систем // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. 2013. Вип. 1. С. 11–16.
7. **Герасимович Г.** Особливості циклічної моделі соціокультурної динаміки // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Філософія. 2010. Вип. 7. С. 106–115.
8. **Прийма С. М.** Моделювання відкритої освіти дорослих як системи соціокультурної динаміки // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 10. С. 263–276.
9. **Буяшенко В. В.** Соціальне піклування і динаміка соціокультурного простору // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип. 44. С. 172–179.

Висновки. Отже, реакція на трансформації у соціокультурному просторі передбачає суттєві зміни в традиційній освіті, посилений розвиток інноваційних засобів навчання та виховання, зміни парадигми навчально-виховного процесу з суб'єкт-об'єктної на суб'єкт-суб'єктну. Крім того зауважимо, що соціокультурна динаміка ХХІ ст. є одним з базових чинників формування нової системи освіти та характеризується різноманітними (іноді суперечливими) тенденціями та особливостями. Зокрема, на сучасному етапі розвитку культурно-цивілізаційних систем ми спостерігаємо, як поступово переформатовуються освітні системи країн (України також) під впливом демократизації, глобалізації, інформатизації, національно-культурного відродження, євроінтеграційних процесів тощо.

REFERENCES

1. **Kochubey N.** (2006) .Nonlinear thinking in education Filosofs'ki abrysy suchasnoyi osvity. [Philosophical outlines of modern education]. Sumy: University Book, pp. 29-41. [in Ukrainian]
2. **Sorokin P. A.** (1996). Sotsiokul'turnaya dinamika i evolyutsionizm. Iz sbornika: Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl [Sociocultural dynamics and evolutionism. From the collection: American sociological thought]. Moscow: International University of Business and Management. [in Russian]
3. **Veremienko T.** (2008). Sotsiokul'turna dynamika v protsesi hlobal'nykh transformatsiy [Sociocultural dynamics in the process of global transformations]. Mizhnarodna ekonomichna polityka. [International economic policy]. Issue 1–2, pp. 152–166. [in Ukrainian]
4. **Molodychenko V. V.** (2010). Modernizatsiya tsinnostey v ukraïns'komu suspil'stvi zasobamy osvity:(filosofs'kyy analiz) [Modernization of values in Ukrainian society by means of education: (philosophical analysis)]. Kyiv: Knowledge of Ukraine. [in Ukrainian]
5. **Vidoevich Z.** (2005). Globalizatsiya, khaotizatsiya i konflikty v sroemennom mire [Globalization, chaotization and conflicts in the modern world]. Sotsis, no. 4, pp. 25–32. [in Russian].
6. **Gerchanivska P. E.** (2013). Modeli rozvytku suchasnykh sotsiokul'turnykh system [Models of development of modern socio-cultural systems]. Mizhnarodnyy visnyk: Kul'turolohiya. Filolohiya. Muzykoznavstvo. [International Bulletin: Culturology. Philology. Musicology]. Issue 1, pp. 11–16. [in Ukrainian]
7. **Gerasimovych G.** (2010). Osoblyvosti tsyklichnoyi modeli sotsiokul'turnoyi dynamiky [Features of the cyclical model of socio-cultural

10. **Зубкова Є.** Динаміка соціокультурних норм і традицій // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: зб. тез доповідей (II ч.). Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С. 12–15.

11. **Кремень В.** Глобалізм і культура // Філософія освіти: хрестоматія: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. С. 433–440.

12. **Стасевська О. А.** Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія. 2016. № 4. С. 113–122.

13. **Михальченко М.** Філософія освіти і соціокультурна теорія // Філософія освіти. Київ: Майстер-клас, 2005. №1. С. 38–51.

dynamics]. Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"]. Seriya: Filosofiya. Scientific notes [National University "Ostroh Academy"]. Seriya: Philosophy. Issue 7, pp.106–115. [in Ukrainian]

8. **Priyma S. M.** (2014) Modelyuvannya vidkrytoyi osvity doroslykh yak systemy sotsiokul'turnoyi dynamiky [Modeling of open adult education as a system of socio-cultural dynamics]. Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi. [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]. No.10, pp. 263–276. [in Ukrainian]

9. **Buyashenko V. V.** (2011). Sotsial'ne pikluvannya i dynamika sotsiokul'turnoho prostoru [Social care and dynamics of socio-cultural space]. Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. [Humanitarian Bulletin of the Zaporozhye State Engineering Academy]. Issue 44, pp. 172–179. [in Ukrainian]

10. **Zubkova E.** (2015). Dynamika sotsiokul'turnykh norm i tradytsiy [Dynamics of socio-cultural norms and traditions] Materialy Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Stan ta perspektyvy rozvytku kul'turolohichnoyi nauky v Ukraini»: Zbirnyk tez dopovidey(II chastyna). — Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference "State and prospects of cultural science in Ukraine": Collection of abstracts (Part II), (pp. 12–15). Mykolaiv: VP "MF KNUKIM". [in Ukrainian]

11. **Kremen V.** (2014). Hlobalizm i kul'tura [Globalism and culture] Filosofiya osvity: khrestomatiya navch. posib. dlya stud. VNZ. [Philosophy of education: textbook for students], pp. 433–440. Kyiv: Univ. B. Hrinchenko. [in Ukrainian]

12. **Stasevska O. A.** (2016). Dukhovni tsinnosti i sotsiokul'turna identychnist': problema vzayemoobumovlenosti [Spiritual values and socio-cultural identity: the problem of interdependence]. Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho" . Seriya : Filosofiya. [Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"]. Series: Philosophy.No. 4, pp. 113–122. [in Ukrainian]

13. **Mikhailchenko M.** (2005). Filosofiya osvity i sotsiokul'turna teoriya [Philosophy of education and socio-cultural theory]. Filosofiya osvity. [Philosophy of education], no. 1, pp. 38–51. [in Ukrainian]